

HISTORIE A SOUČASNOST

Posmrtné uzavření manželství – jeden z institutů národně socialistického rodinného práva

Jaromír Tauchen*

Anotace:

Tento článek se zabývá posmrtným uzavřením manželství, jakožto jedním ze zvláštních právních institutů národně socialistického rodinného práva. Tato forma byla připuštěna v průběhu druhé světové války a přinesla s sebou mnoho komplikací. Byla určena ženám, jejichž snoubenci padli na frontě. Jejím účelem bylo především naplnění cílů populační politiky národního socialismu. Autor se v této souvislosti rovněž v tomto příspěvku zabývá uzavřením manželství na dálku, což je

institut podobný a z dnešního pohledu rovněž neobvyklý.

1. Úvod

Institut posmrtného uzavření manželství se zdá z dnešního pohledu jako něco zcela nemožného, neboť popírá jednu ze základních zásad občanského práva, kterou je autonomie vůle. Národní socialisté však v průběhu své vlády neporušili jenom zásady právní, ale

i základní zásady lidské humanity. V období druhé světové války však patřil posmrtný sňatek spolu s uzavřením manželství na dálku ke dvěma neobvyklým formám uzavření svazku manželského.

Institut manželství plnil v období Třetí říše především rasové a populačně politické cíle nacistické ideologie.¹ Uzavíráno bylo v zájmu národního společenství, kdy národní socialisté usilovali o zvýšení počtu sňatků a narozených dětí.² Bezdětné manželství bylo nežádoucí, protože smysl manželství byl spatřován pouze v dědičně zdravém potomstvu.³ Z tohoto důvodu se stát snažil zvýšit „vůli mladých Němců ke vstupu do manželství“ za pomoci nejrůznějších metod a stimulů: daňového znevýhodnění, které platili svobodní občané či manželských půjček, jejichž výše, úrok a doba splácení závisely na počtu potomků.

Svobodná volba partnera nebyla možná, neboť podle představ národních socialistů láska nehrála žádnou důležitou roli. Účelem manželství bylo přivést na svět dědičně zdravé potomstvo, k čemuž měly dopomoci rasistické a diskriminující právní předpisy jako byly Norimberské zákony či zákon o dědičném zdraví.⁴

2. Uzavření manželství na dálku

Základní právní normou v oblasti rodinného práva ve Třetí říši tvořil zákon o manželství z 6. července 1938,⁵ který zakotvoval princip obligatorního civilního sňatku. Nebylo-li manželství uzavřeno před matričním úředníkem, ale např. před duchovním či notářem, jednalo se o manželství zdánlivé. Před uzavřením manželství bylo povinností snoubenců podat tzv. ohlášku, která zanikla, pokud nedošlo k uzavření manželství do šesti měsíců od jejího podání. Oba snoubenci museli projevit svou vůli vstoupit do svazku manželského před matričním úředníkem osobně a současně. Nebyla-li tato forma dodržena, vedlo to k neplatnosti manželství.⁶ Z požadavku, aby byli oba snoubenci při svatebním obřadu přítomni, byla však připuštěna výjimka. Nařízení o osobním stavu příslušníků Wehrmachtu ze 4. listopadu 1939⁷ zavedlo možnost uzavření sňatku na dálku (*Ferntrauung*), tj. bez současné přítomnosti snoubenců.

Pokud se příslušník Wehrmachtu účastnil válečných operací a opustil proto své trvalé bydliště, mohl svou vůli vstoupit do manželství projevit do protokolu, který vedl velitel praporu, přičemž tento projev vůle byl neodvolatelný. Své platnosti však pozbyl, pokud žena do dvou měsíců před matrikářem neprohlásila, že chce rovněž vstoupit do manželství. Byl-li voják umístěn v lazaretu či v nemocnici, převzal vedoucí lékař funkci velitele praporu v záležitostech uzavírání manželství na dálku. Protože na základě manželského zákona a zákona na ochranu dědičného zdraví⁸ existoval zákaz uzavřít manželství některým skupinám německého obyvatelstva, musel protokol vedený velitelem praporu obsahovat informace o původu a zdravotním stavu muže.

Jednalo se o údaje týkající se rasové a náboženské příslušnosti jeho rodičů a prarodičů. Rovněž musel muž uvést, zda trpí nebo trpěl nějakou dědičnou chorobou, pohlavní nemocí či alkoholismem. Tyto údaje nebylo nutno nijak doložit, stačilo pouze čestné prohlášení muže. Velitel praporu zaslal protokol matričnímu úředníkovi, který byl místně příslušný podle trvalého bydliště snoubenky. Manželství bylo uzavřeno v okamžiku, kdy žena projevila před matrikářem svou vůli vstoupit do manželství.

Zvláštností při této formě uzavírání manželství bylo, že manželství bylo platně uzavřeno i v případě, že v okamžiku, kdy žena projevila svou vůli, muž již nebyl na živu. Manželství tak bylo uzavřeno dnem, kdy byl zanesen projev vůle muže vstoupit do manželství do protokolu. V tomto případě tak poprvé došlo k zákoněmu uznání posmrtného uzavření manželství.⁹

Pokud nebylo manželství uzavřeno prostřednictvím sňatku na dálku, usilovali národní socialisté o to, aby v některých vztazích byla snoubenka padlého příslušníka Wehrmachtu považována za jeho manželku. Konkrétně mohlo nést její dítě příjmení otce a pokud měla dítě, byl jí přiznán status válečné vdovy. V těchto případech dostačoval důkaz o vážně míněném úmyslu vstoupit do manželství.¹⁰

3. Posmrtné uzavření manželství

V případě, že příslušník Wehrmachtu padl, mohla jeho snoubenka požádat o posmrtné uzavření manželství (*nachträgliche Eheschließung*). Právní základ tvořil tajný výnos Vůdce z 6. listopadu 1941,¹¹ ve kterém Hitler zmocnil ministra vnitra, aby umožnil posmrtné uzavírání manželství, pokud bylo doložitelné, že před smrtí existoval vážný úmysl vstoupit do manželství. Přestože tento výnos Vůdce nebyl uveřejněn v říšské sbírce zákonů, zpráva o této možnosti se rychle mezi veřejností rozšířila především prostřednictvím tisku, ve kterém byla uveřejňována oznámení o uzavření posmrtného manželství. Počet žádostí o uzavření této formy sňatku během války neustále narůstal. Na podzim roku 1941 bylo podáno pouze 80 žádostí, v květnu 1943 již bylo již bezmála 25 tisíc.¹²

Účel posmrtného uzavření manželství spatřovali národní socialisté v přiznání postavení válečné vdovy ženě padlého vojáka. Tento institut měl dále rovněž přispět k udržení nálady mezi německými ženami, jejichž vyhlídky na uzavření sňatku se z důvodu války výrazně zmenšily.

Žádosti o uzavření posmrtného manželství podala žena u příslušného správního úřadu, který postoupil žádost ministerstvu vnitra. Ministr vnitra pověřil místně příslušný matriční úřad, aby v konkrétním případě prověřil, zda byly splněny podmínky pro uzavření této formy manželství. Pokud došlo k jejich naplnění a neexistovaly jiné překážky, ministr vnitra vydal souhlas

a svatební obřad proběhl stejným způsobem jako u běžné formy sňatku. Matriční úředník se zeptal nevěsty, zda chce vstoupit do svazku manželského se svým snoubencem, který padl. Po vyslovení jejího souhlasu prohlásil matrikář jménem Německé říše a na základě nařízení ministra vnitra manželství za právoplatně uzavřené s účinky ke dni, který předcházel dnu smrti manžela. Svědci byli při obřadu přítomni a uzavřený sňatek se zanesl do matriky.

Pro posuzování, zda byly splněny podmínky pro posmrtné uzavření manželství, vydal ministr vnitra důvěrný oběžník¹³ určený správním orgánům, ve kterém byl stanoven postup a zásady podle nichž měli úředníci při této činnosti postupovat. Nejdůležitější podmínkou pro nařízení tohoto způsobu uzavření sňatku bylo prokázání vážného úmyslu padlého muže vstoupit do manželství. Samozřejmě prokázání tohoto úmyslu nebylo jednoduché, ale podle příkazu ministra vnitra se mělo při posuzování postupovat velkoryse především v případech, kdy měla žena s padlým vojákem dítě nebo dítě čekala. Jako důkaz byly připuštěny všechny důkazní prostředky, které by doložily vážně míněný úmysl muže uzavřít sňatek. Zpravidla se dokazoval vždy svědeckou výpovědí nejbližších příbuzných, přičemž jejich souhlas nebyl vyžadován. Dalšími důkazními prostředky byly např. potvrzení známých či frontových kamarádů muže nebo dopisy z fronty. Ministr vnitra nevydal povolení v případě, že by toto manželství bylo nežádoucí či snoubenka by nebyla sňatku s padlým vojákem hodna. Jednalo se o případy, kdy by uzavření manželství bylo v rozporu s tzv. norimberskými zákony, zákonem na ochranu dědičného zdraví, byla-li žena výrazně starší než muž nebo spáchal-li muž sebevraždu, která nebyla důsledkem nevyléčitelného zranění způsobeného ve válce. Hodna posmrtného způsobu uzavření manželství nebyla žena, která v období od zasnub měla pohlavní styk s jiným mužem nebo bylo-li dokázáno, že se chovala jinak asociálně či měla nemanželské dítě s jiným mužem.

Tato forma manželství mohla být uzavřena, pokud byl padlý muž příslušníkem složek Wehrmachtu (pozemního vojska, válečného loďstva, letectva), Zbraní SS dále pak příslušníků policie, říšské pracovní služby a organizace Todt, pokud byl nasazen na frontě. Za padlého se považoval i pohřešovaný voják, jehož smrt prohlásil Wehrmacht za velmi pravděpodobnou.

Z pohledu dědičného práva byl velmi důležitý okamžik uzavření manželství, kterým byl den předcházející dnu, kdy muž na frontě padl. Ve výše citovaném oběžníku vyzval ministr vnitra dotčené úřady, aby v případech, kdy zemřelý disponoval majetkem větší hodnoty a nesespal poslední vůli, působili na dědice a přiměli je ke vzájemné dohodě. Neměla-li žena s mužem padlým na frontě společné dítě, byla vyzvána, aby se dědictví zřekla.¹⁴

Vedle dědičného práva byl manželce přiznán nárok na pozůstalostní důchod, děti byly legitimovány a záro-

veň zde existovala vyživovací povinnost prarodičů vůči svým vnukům.

4. Posmrtné uzavření manželství po druhé světové válce

Po skončení druhé světové války byli němečtí právníci postaveni před otázku, jak právně posoudit institut posmrtného uzavírání manželství. Tato možnost byla definitivně odstraněna z německého právního řádu v roce 1946, problémem však bylo, jak nahlížet na již tímto způsobem uzavřená manželství.¹⁵ Diskutovány byly především dva problémy: zda náleží ženě zákonné dědičné právo a zda existuje vyživovací povinnost prarodičů z otcovy strany vůči nezletilým dětem?

Často byla zpochybňována platnost těchto manželství, neboť jejich právním základem nebyl říšský zákon, nýbrž jen tajný výnos Vůdce a důvěrný oběžník ministra vnitra, které měnily ustanovení manželského zákona z roku 1938 a připustily tak další formu uzavření manželství. Tento výnos Vůdce a ministerský oběžník měly tedy obsah zákonných norem. Ve Třetí říši byly zcela běžně řazeny výnosy Vůdce mezi zákonodárné akty, takže o jejich existenci jako pramene práva by nemělo být sporu. Problémem však byla jejich platnost, protože nikdy nebyly zveřejněny v říšské sbírce zákonů. Tím, že bylo během války uzavřeno tisíce posmrtných manželství, se však vytvořil právní obyčej a tento institut nebyl zákonným ale obyčejovým právem.¹⁶

V roce 1950 byl vydán spolkový zákon o uznání nouzových manželství,¹⁷ který řešil právní uznání těch manželství, která nebyla během války nebo krátce po ní řádně uzavřena tak, jak to předepisoval manželský zákon. Jednalo se o manželství, která byla uzavřena na Německem obsazených územích či naopak na územích, které již nepodléhaly německé správě. Místo příslušného matričního úředníka byl úmysl vstoupit do manželství učiněn před bývalým matrikářem, úředníkem vojenské justice, nejstarším v táboře či pouze před duchovním. Tyto sňatky byly neplatné. Byly-li však uzavřeny mezi 1.1.1945–1.8.1948, mohly konvalidovat. O jejich zápis do matriky však museli dotčení požádat. V případě, že jeden z manželů byl již po smrti, stačilo, aby žádost podal druhý manžel. V případě, že oba manželé již nežili, mohly o zápis jejich manželství do matriky požádat jejich děti.¹⁸

5. Závěr

Institut posmrtného uzavření manželství byl již během druhé světové války předmětem značné kritiky německých právníků, protože vzhledem ke způsobu jakým byl uzavírán, hrozilo jeho zneužití.¹⁹ Právní úprava této formy uzavírání manželství by mohla vzbu-

dit dojem, že jejím účelem byla pouze ochrana zájmů a potřeb žen, které ztratily na frontě svého snoubence. Ale uplatňovaná zásada, že je nutno při posuzování splnění podmínek pro uzavření manželství postupovat velkoryse, zvláště pokud má žena dítě,²⁰ dává tušit, že vůbec nešlo v tomto případě o ženy a jejich zájmy, nýbrž převážně o naplnění cílů populační politiky národního socialismu. Je tedy možné, že tato možnost uzavření manželství měla být podnětem ženě k tomu, aby během pobytu muže na frontové dovolené s ním zplodila potomka a sloužila rovněž ke zlepšení pozice nemanželských dětí.

Posmrtné uzavření manželství nenechalo matku a dítě po smrti muže bez ochrany, ale poskytlo ženě vdovský důchod a dědické právo. Tato forma však ve skutečnosti znamenala zneužití a popření právního institutu manželství, neboť sledovala jiné cíle, které byly manželství cizí a pouze vyvolávala zdání, že se jedná o pravé uzavření manželství.

Summary

This article deals with the concept of Solemnization of Marriage “post mortem”, which is a special legal concept of Nazi Family Law. This sort of marriages was allowed during the World War II and it brought a lot of complications. Its purpose was to give a chance to women, whose fiancés died on the battlefields, and to fulfill the goals of Nazi population policies. In this respect, the author of this article also explains the connotation of “distance marriage contracts”. This concept is related to the abovementioned questions and is very unusual from today’s point of view too.

* JUDr. et Bc. Jaromír Tauchen, LL.M. Eur. Integration (Dresden), autor je interním doktorandem na Katedře dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy Univerzity, Brno a soudním tlumočnickem.

¹ K institutu manželství, jeho funkci a právu manželskému v období národního socialismu podrobně: Tauchen, J. Žena v právním řádu Třetí říše. Časopis pro právní vědu a praxi, Brno : Masarykova univerzita, 2008, č. 1, s. 108.

² Wogowitsch, M. Das Frauenbild im Nationalsozialismus. Linz : Rudolf Trauner Verlag, 2004, s. 26.

³ Kannappel, P. Die Behandlung von Frauen im nationalsozialistischen Familienrecht. Marburg : Hessische historische Kommission, 1999, s. 7.

⁴ Podstatu institutu manželství formuloval A. Hitler následovně: *Také manželství nemůže být samoúčelné, nýbrž musí sloužit k rozmnožování a udržování druhu a rasy. Pouze to je jeho smyslem a úkolem.* Viz. Hitler, A. Mein Kampf. Přeložil Slavomír Michalčík. Pohořelice: Otakar II., 2000, s. 182.

⁵ Zákon o sjednocení právních předpisů upravující uzavírání a rozvod manželství v zemi rakouské a na ostatním území Říše z 6. července 1938 (RGBl. I. S. 807).

⁶ Beitzke, G. Familienrecht. 23. vydání. München: C.H.Beck, 1983, s. 37.

⁷ Třetí nařízení k provedení zákona o osobním stavu (nařízení o osobním stavu příslušníků Wehrmachtu) z 4. listopadu 1939 (RGBl. I. S. 2163).

⁸ Zákon na ochranu dědičného zdraví německého lidu z 18. října 1935 (RGBl. I. S. 1246).

⁹ König, C. Die Frau im Recht des Nationalsozialismus. Frankfurt am Main : Verlag Peter Lang, 1988, s. 127.

¹⁰ Nařízení k doplnění zákona o sociální péči pro nasazené z 3. dubna 1941 (RGBl. I. S. 194).

¹¹ Výnos Vůdce adresovaný říšskému ministrovi vnitra z 6. listopadu 1941; otištěn v: Schubert, W. Das Familien- und Erbrecht unter dem Nationalsozialismus. Ausgewählte Quellen. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1993, s. 917.

¹² Viz dopis říšského ministra a vedoucího říšského kancléřství z 11.5.1943 vedoucími kanceláři strany M. Bormannovi; otištěn v: Schubert, W. Das Familien- und Erbrecht unter dem Nationalsozialismus. Ausgewählte Quellen. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1993, s. 920.

¹³ Důvěrný oběžník ministra vnitra z 15. června 1943 o posmrtném uzavření manželství adresovaný vyšším a nižším správním orgánům; otištěn v: Schubert, W. Das Familien- und Erbrecht unter dem Nationalsozialismus. Ausgewählte Quellen. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 1993, s. 924.

¹⁴ Dölle, H. Die nachträgliche Eheschließung. in: Deutsche Rechts-Zeitschrift, 1947, s. 40.

¹⁵ Beitzke, G. Familienrecht. 23. vydání. München: C.H.Beck, 1983, s. 38.

¹⁶ Dölle, H. Die nachträgliche Eheschließung. in: Deutsche Rechts-Zeitschrift, 1947, s. 42; opačně Schätzel, W. Nochmals die nachträgliche Eheschließung. in: Deutsche Rechts-Zeitschrift, 1947, s. 214.

¹⁷ Spolkový zákon o uznání nouzových manželství z 2. prosince 1950 (BGBl. I S.778).

¹⁸ Dölle, H. Familienrecht. Karlsruhe: F. C. Müller, 1964, s. 223.

¹⁹ Bernard, U. Frauen in der Geschichte des Rechts. München: C.H.Beck, 1997, 869.

²⁰ Bod 2, důvěrného oběžníku ministra vnitra z 15. června 1943 o posmrtném uzavření manželství adresovaný vyšším a nižším správním orgánům; otištěn v: Schubert, W. Das Familien- und Erbrecht unter dem Nationalsozialismus. Ausgewählte Quellen. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 1993, s. 924.